

הנשיח שלא בא

(לאורי צבי גרינברג שהלך)

תקופת חייו האחרונה של אורי צבי גרינברג (למעלה משנה ומחצה) עגומה היתה לכל רואיו ומבקריו. כה עצוב היה לראות באין-אונים את שפע-האונים שזרמו ממנו בעבר ללא הפוגה בכתב ובעל פה, בזעם ובבטחון ובאהבה ובשנאה ובעושר רוחני וחזיוני מחדש ואסוציאטיבי לדעת ולדמיון, באין דומה לו. והנה הר געש זה חי וכבוי כאחת. עוד אדים חוזרים כמו זוחלים לאיטם אף כחיוך על שפתיים אלו, כרמץ אחרון, ספק מכיר ספק אינו מכיר, אך בשרידי כוחותיו ורצונו האחרונים וכמי שיודע מצבו, אך רוצה להסתירו מהמבקר; אומר דברי נימוסין, שואל בשלומך ודורש בשלום בני המשפחה, אך כולו שרוי בעולמות אחרים, של ימים שעברו, אנשים שעברו, והוא שואל עליהם, או מחליף הווה בעבר.

ייתכן שמתוך כך שלא רציתי להשלים עם כניעתו זו לתהליכים ביולוגיים גרידא, יצרתי לעצמי תמונה: אורי צבי ברח מרצונו מההווה. מכיוון שלא היה בו עוד כוח להלחם, או שנואש ממלחמתו או שעמקו מדי האכזב והכאב, החליט מרצונו, וכנגד

אורי צבי בחברת רעייתו עליזה וילדיה ליד קבר דוד (בהגיע אחד מבניו למצוות)

דרכו כל חייו: לא לעמוד עוד במלוא דעתו ורצונו המכוונו בפרץ. וכשם שאינו אדון עוד לגופו, אינו אדון עוד למהלך מחשבותיו. יתנהלו באשר יתנהלו, הרחק מהסובב ומההגיון הנגלה.

והכאב והאכזב גברו ללא ספק על רקע המתרחש אצלו, וזאת דוקא בהמשך להתגלות הכוחות והאפשרויות מאז מלחמת ששת הימים החזויה על ידי המשורר, הבלתי-צפויה אצל העם בשכבתו השטחית העכשווית, המכונה "מדינת ישראל", כשהאי-צפיות הופכת עד מהרה להיות גם אי-רצונית, אם לא להפוך ולאמר: מכיוון שלא רצו, לא צפו. אך מכיוון שבכל זאת היו גילויי רצון סמוי, עמוק וגילויי התלקחות משיחית, חזר ונתחולל המאבק כמו-נצחי בקרבנו בין משיח ואנטי-משיח, בין משה ומרגלים, בין בר גיורא ופלביוס. הטרגיות הכרוכה בבגידה בולטת פי כמה על רקע השמדת העם באירופה, שהרי בכך לכאורה השטן בעצמו בא לסייע בידי הכוחות הגאולתיים. יתירה מכך: עוד זכה המשורר, שגם בחזית הפנימית הוצאו מושכות השלטון מידי אותם הכוחות החולשים, שהמשורר האשימם עשרות בשנים ב"מכירת המשיח", ועלו לשלטון לכאורה תלמידי האסכולה המשיחית, הנבונה והנכספת, אף כי לא איש כאורי צבי גרינברג יטעה בהבחנה לגבי מהותם העמוקה של ה"היורשים". ובכל זאת, מכשול גדול הוסר.

ואז החלה הנסיגה הגדולה. למעשה היא החלה — לדעת ולתחושת אורי צבי גרינברג מיד עם השחרור, וסימנה: אי ההשתלטות על הר הבית, מסירתו לידי האויב, לידי האיסלם. זה שימש לו אות למשורר: שוב כבתר"ץ — שנת כתיבת "באזני ילד אספר": עד הר הבית הגיע המשיח ושם מכרוהו הרוכלים. בין אלהים ומפיסטו, בין משה ודתן ואבירם, בין עוצמת החיים ו"אדוננו המוות", בין המשיח והרוכל והנוכל, מתחולל הכל. יש בידי האדם ויש בידי העם ויש בידי שירה ונבואה כדי להכריע, וזה מקור התקווה של המשורר. המשיח ישנו כחרב דוד בנדן, ויש לכוון את השעה כדי לשלפה. ואפשר להחמיץ.

☆
אעמוד בשורות הבאות על שלושה משיריו על המשיח שלא בא, ואעשה זאת על דרך לימודית, שורה-שורה, כמורה בבית ספר, כי אכן שירי אצ"ג לימוד הם צריכים.

" מ ש י ח "

שנים מעטות נמשך בישוב היהודי של שנות העשרים הלהט הראשון של העלייה החלוצית ו"גדוד העבודה", שכה הלהיב את המשורר. באו ימי הקטנות ואף ימי האכזבות. אם מבחוח: השלטון הבריטי נסוג שעל אחר שעל מהתחבבותו. אם מבית: ההנהגה הציונית קיבלה על עצמה את האטת העשייה, קריעת עבר-הירדן-המזרחי, עלייה מוגבלת, קניית אדמות והקמת ישובים עליהן במקום התישבות המונית על אדמות ממשלתיות, שע"פ המנדט צריך היה להעמידן לרשות "הבית הלאומי". הציונות נעשתה עניין למעטים, בגולה החיים "הסתדרו" מתוך מאבקים יומיומיים על זכויות ופרנסה. לא נראו סיכויים לגאולה בתנופה. ההנהגה הציונית נכנסה עם הקמת הסוכנות היהודית המורחבת בברית עם הפלוטוקרטיה היהודית הפילנטרופית, שלא היתה ציונית-מדינית. "גדוד העבודה" הריבולוציוני התפרק — כשקבוצת צעירים שמאלניים קיצוניים

שלה מרוב יאוש חוזרת לרוסיה, לעשות שם למען הריבולוציה העולמית – ההתישבות הקיבוצית אמנם עושה מעשים חלוציים בהתישבות, אך הלהט המהפכני של הגדוד, שאין לו בית משלו וכל חבר בו חי כמגוייס לכל אשר יישלח, להט זה פג. בהנהגתו של חיים וויצמן "המתון" (היום אומרים "השפוי") שהתנגד לעלייה הרביעית-המונית, שהפכה את ת"א משכונה לעיר, נוצרת אידיליה בין סוציאליזם ציוני, פלוטוקרטיה יהודית בלתי-ציונית, ומדיניות בריטית אימפריאליסטית, המעדיפה את הערבים על הציונים ומפקירה שוב ושוב את הישוב לגלי פרעות.

אורי צבי השתתף ב"קונטרס"ים שהוציא ברל כצלסון. (זה מקרוב, לרגל יובל "דבר", הודפס כמתכונתו הראשונה הגליון הראשון של "דבר" ובו מאמר של אורי צבי גרינברג התובע ממחנה העובדים לשוב להיות מסור לחזון הגאולה ולו בלבד). החל משנת תרפ"ח, הוא מתחיל להתרחק ממחנה זה ולהתקרב למחנה האופוזיציוני מיסודו של זאב ז'בוטינסקי. יצירתו השירית בסוף שנות העשרים וראשית השלושים היא רוויית אכזבה על אבדן התנופה של הציונות. מאורעות תרפ"ט על טבח חברון וצפת, הוסיפו חרדה על חרדותיו, הוא דוחף לאקטיביזם מדיני ומעשי, ומצטרף לאבא אחימאיר בהקמת ברית הבריונים, שירתו חוזרת לשורות בית"ר ואצ"ל; בתנועה הרביזיוניסטית הוא באגף הקיצוני האנטיבריטי. אחר פרוץ מאורעות תרצ"ו, שחזה אותם, הוא מוציא את "ספר הקטרוג והאמונה", שנעשה כספר מחוקק למלחמת המחתרת. זוהי שירתו הפוליטית התקיפה ביותר.

שירי "כלב בית" נכתבו לפני פרוץ מאורעות תרפ"ט. השנים בין תרפ"א לתרפ"ט היו שקטות מצד הערבים, אך גם שקטות מדי – לדעת המשורר – מבחינת ההגשמה הגאולתית. היה גם משבר כלכלי שגרם לירידה גדולה. ביטוי לאכזבה שניתן בשיריו מחריף על רקע הציפייה המשיחית. ודאי, מי שצימצם מלכתחילה את המטרה, מי שהתאים אותה למדיניות הבריטית של "בית לאומי" או "מרכז רוחני" בנוסח אחד-העם, לא היה מאוכזב. לא כך משוררנו. הלוא בן לשלשלת רביי חסידות הוא, ובחסידות היה מתח משיחי רב, ודאי בשושלת הרוז'ינאית שעמדה בסימן מלכות. הרעיון המשיחי רווח עדיין ברובו של בית ישראל במזרח-אירופה. את הציפייה המשיחית מתאר אורי צבי גרינברג בשיר זה.

עד ראש כל הדורות: דור מלכות החרבה בשביה

נוהם הקול למשיח מאז ועד עתה.

בדם בין הבתרים באמצע אירופה קראנוהו.

וגם מתי ישראל ממעבה אדמות נכריות.

מאז הדור הראשון שלאחר החורבן נוהה לב העם לגאולה. "ביום שחרב בית המקדש נולד המשיח" אומר המדרש. מאמצע אירופה, זה שיא התרבות של אומות העולם, אם זו הנוצרית שראתה בישו משיח, אם זו המודרנית שהתימרה להביא ישע במשטרים מהפכניים, קרא דם היהודים למשיח. "דם בין הבתרים" אומר המשורר, כצירוף המושגים דם הפוגרומים וברית בין הבתרים, שנכרתה עם אברהם. ברית זו נכרתה על הדם, אך על דם בעלי חיים. – רק "את הציפור לא בתר". ועתה לא בעלי חיים, כי אם גוף העם נחתך לבתרים, ומתוך בתרים אלה הוא זועק למשיח. ולא החיים בלבד כי אם מתי ישראל ממעבה אדמות זועקים למשיח. המלה

"מעבה" נשנית פעמים רבות אצל אורי צבי גרינברג, אם בצירוף הזמן, "מעבה הזמן", אם בצירוף "מעבה האדמה" הבולעת ובולעת את גוויות האדם. אולי יש כאן גם השלכה לאמונה העממית על "גלגול מחילות" של המתים בבוא המשיח.

ובתפילות הבוקר היפות ותיפלות הנשפים.
ובשמחת חתנים וכלות ובריתות ילדים.
ובאבל למת ובתיקון חצות על הריצפה
בלילות החורף הלבנים.

תופעה זו של עם הנכסף למולדתו, שנטשה לפני דורות, ואינו פוסק להתפלל לשוב אליה, יחידה במינה היא בתולדות אנוש, עמים וארצות. התפילה הדתית היא כמעט תמיד עניין בין הפרט ובין האלוהות. תפילת ישראל היא בראש וראשונה תפילה לאומית. "דפאנו" מתפלל היהודי, במספר רבים, אך מרבית התפילות מוסבות על הגאולה, על שיבת ציון. מתפילה ראשונה של שחר עד תפילת ערבית. וב"קריאת שמע" לקראת הלילה. שים לב לחזרה על האות פא של "תפילות" בשורה הראשונה של הבית השני, ועל כן המלה "נשפים" (בטרם הפכה מלה זו "נשף" להורות שם גרדף למסיבת בידור). המתפלל כמו נושף תפילתו, ומאחורי זאת אולי מורגשת, אם כי לא מפורשת כאן, המילה – נפש.

ובתפילות הטל בבוא אביב ובתפילות לגשם.
בפיוט הצומות והלל החגים הטובים.
מני ילד ב"חדר" הפוסק את פסוקו לגדולים
ועד מילת הסיום של זקן על מיטת הסתלקות.

כל חייו של יהודי היו מלאים תפילה זו על המשיח. לכאורה הרי בניין בית, משפחה, עניינו של היחיד הוא. אך בעם ישראל, בחתונה וב"ברית" – מעלים את עניין הגאולה. גם כשמשמחים חתן וכלה, מעלים את זכר החורבן – אפר נקלה ושבירת הכוס. ולהבדיל מן השימחה לאבל: גם באבל על המת, כשמנחמים את האבלים, במה מנחמים? בנחמה "עם שאר אבלי ציון וירושלים". ואין צריך לאמר במנהגים המיוחדים להזכיר את החורבן ולהתפלל על המשיח, כ"תפילת חצות" בלילות חורף לבנים, בגלות אירופה כמובן, משמע: על רקע הלובן – זכרון שחור של האבל היהודי. ובכן: בכל ימות השנה כמו בכל שעות היום כמו בכל האירועים המשפחתיים, מלידה עד מוות, בתפילה על טל ועל גשם, אף-על-פי שלא היתה להם משמעות בנוף ובאקלים של הגלויות, כי אם על נופה ואקלימה של ארץ ישראל. אות לכך שהיהודי המשיך מצד נפשי להיות בארץ ישראל, לחיות כאילו בכל דגע עשוי לבוא המשיח. לא רק אמונה, כי יש גם ציפייה מתמדת. אולם –

"ולא בא המשיח עד עתה."
לא בא המשיח."

כך מסיים המשורר תאור זה של התמדת האמונה וציפיותיה. כקביעת עובדה, ועל כן החזרה. ב"עד עתה" יש מעין מקום לתקווה, ובכל זאת חוזר ומסיים: לא בא המשיח, כביטוי לאכזבה, לשמץ מרירות, אם כי עדיין ללא כתובת שאליה יש להפנות את מר הנפש. בשירים אחרים תהיינה פניות מפורשות יותר, כאן דיינו בעובדה הקשה על רקע הנאמנות של העם.

אלוהינו רוצה

לאחר מאורעות תרפ"ט פרסם המשורר את "איזור מגן ונאום בן הדם". המוטו לספר הוא שיר קצר זה.

אלהינו רוצה וגם המשיח ישנו
יש ניר למולדת, ריבוא בחורים לצבא.
ויש הזהב ויש הצורף המחכה
ליציקת המטבע: לחרות ישראל:

אך מי לא רוצה? — השטן — הגורל
הסוחבנו לנצח באש ובדם:
משיני הנצרות עד שיני האישלם.

התנאים לגאולה — קיימים. יתר-על-כן: המשיח בפועל ישנו, שהרי יש תהליך של שיבת ציון חזרה לאדמה, יש גם ריבוא בחורים לצבא. זה נכתב בתרפ"ט, כשרעיון זה של צבא יהודי רחוק היה עדיין מלב רוב אנשי היישוב וההנהגה הציונית. היתה אמנם "הגנה", וכל היכן וכל אימת שהיתה מוכנה או הצליחה להתארגן מהר — כמו בירושלים — נמנע טבח, אך מי דיבר על צבא? הנתונים ההם לגאולה תיאורם הדימוי הוא: יש זהב ויש צורף לצקת מטבע "לחרות ישראל", הלוא הן המטבעות שיצקו הקנאים עם פרוץ המרד הגדול ואח"כ לוחמי בר-כוכבא. משמע, כל האלמנטים החומריים והאנושיים ישנם. ובכן למה לא בא המשיח? מי לא רוצה?
בשלב זה ההאשמה היא סמלית בלבד: בשלב זה השטן — הגורל. דימינו להימלט מידיו הנוצריות באירופה, והנה נקלענו הנה וכאן הוא מופיע בדמות האישלם. בכל שירתו נודע מתח רגשי חריף לגבי הנצרות, שבסביבתה גדל, ועמה היה גם חשבון אידיאי עמוק סביב דמותו של ישו. לא היה כן לגבי האישלם. ויש שירים, בהם המשורר מדבר במפורש על התקווה שהגו פה לפעמים לחיות בשלום עם אחינו בני שם. והנה האכזב. יתירה מכך, חצי הירח כורת ברית עם הצלב נגדנו. וההמור מכל: יש גם שותף שלישי בחזית נגד המשיח: פלאביוס...

צבאות הבריטים: כלגיונות קיסר.
וכימי פילטוס ימי ירושלים.

ופלביוס נואם על שלום עם ערב
וישו מטיף למלכות השמים...

וצבא בר-גיורא: בלי בר-גיורא:
כל בית מקדש ומבצר ומזבח...

לא עוד שלטון הצהרת באלפור, כי אם כשלטון רומא שהחריבה את ירושלים, משמע שלטון זר, לא כפי שנתפש עד כה בתודעה הציונית: שלטון מסייע ל"בית הלאומי". הנציב העליון הבריטי — אינו נזכר כאן בשמו — כי מצד מהותו הוא כמו פילאטוס, הנציב הרומאי. מכל הנציבים האחרונים בוחר המשורר בפילאטוס דוקא, לא רק בגלל אכזריותו, כי אם גם בגלל היותו קשור בצליבת ישו. והרי הסיבה האמיתית לצליבת ישו על ידיו היתה הודאתו של ישו, שהוא רואה את עצמו כמשיח,

כמלך היהודים, (וזה היתה הכתובת על הצלב: "מלך היהודים"), וזו היתה סיבה מספקת אצל הנציב העליון הרומאי לצלבו כמורד במלכות, ואין זה חשוב מבחינתנו כאן, אם אכן היה משיח או לא. השלטון הרומאי חשש פן הוא באמת משיח, או יביא לידי מרד משיחי, על כן צלבו, משמע – הוא הוצא להורג כמרדן יהודי שמרד בקיסר.

אלמנט נוסף באנאלוגיה ההיסטורית: יש פלאביוס הנואם על שלום עם ערב. פלאביוס ההיסטורי נמצא יחד עם שני יהודים מיוחדים נוספים, אגריפאס השני וטיבריוס אלכסנדר, היועץ הראשי של מטה טיטוס, במחנה הצרים על ירושלים. פלאביוס היה בנוסף לכך בוגד ממש, שבגד בלוחמים בהיותו מפקד עליון של הגליל. הצירוף "פלאביוס נואם על שלום עם ערב", הוא כמובן צירוף חריף, אפילו לא נאמר בן פלאביוס או גלגול פלאביוס, כי אם פשוט פלאביוס. "פלאביוס" נעשה לשם דבר של בוגד (כפי מה שנקבע באירופה במלחמת-העולם ה-2 "קוויזלינג", על שם הבוגד הנורבגי ששיתף פעולה עם הנאצים). אולם אצל אורי צבי גרינברג האנאלוגיה ההיסטורית היא תמיד יותר מאשר אנאלוגיה. הוא חי את העבר באינטנסיביות כאילו ארעו המעשים בימינו. שנית: בתפישתו הפילוסופית הדברים שהיו ממש קיימים עוד בתורשה. הכוונה הקונקרטיית כאן היא לאלה שדגלו ב"ברית שלום" עם הערבים על חשבון הציונות. בהר הצופים, באוניברסיטה העברית שהוקמה בתרפ"ה, שלטה קבוצה זו, והיא לא פסקה לדבר על "פיוס" עם הערבים גם כשאלה פתחו במעשה טבח. בתרפ"ט נערך הטבח בחברון, שם נשחטו באכזריות ששים יהודים, זקנים, נשים וילדים.

וישו מטיף למלכות השמים. המשורר מתכוון לתמימים במחנה הציונות או היהדות, שאינם גורסים ציונות מדינית, גאולה פיזית של העם, כי אם איזו מין גאולה שלא מהעולם הזה, לא רק מבחינת האמצעים, כפי שהאמינו ועדיין מאמינים אי-אלה יהודים, שהגאולה תבוא בדרכים מחוץ-לדרך הטבע, ירד "מענני שמיא", כנרמז בדניאל, כי אם גם מצד תוכנה, היא תהיה כולה עניין של שמיים, מלכות השמים שתדר לעולם כולו, ועדי אז, אל לנו, ליהודים, לנקוט באמצעים פיזיים, ריאליים. ולעתיד לבוא – הן יגור זאב עם כבש. גם בכך מרמז לנו המשורר משהו על יחסו לישו, שדיבר על מלכות השמיים העומדת לבוא. הן ידענו את המשורר באהבתו את החיים על הארץ, חיי הממש, ואף חיי היצירה בחומר. ממילא, גם מבחינת הפילוסופיה שלו, ואין צריך לאמר מבחינת הצורך הדחוף של עם ישראל, אין תורת ישו יפה לנו. וכנגד משיחיות זו של ישו, משיחיות שלא מהעולם הזה, מציב המשורר את המשיחיות המתממשת בכלים טבעיים ובריאים, צבא הקנאים וצבא בר-גיאורא שמרד ברומא. צבא כזה יש גם בימינו, כנאמר גם בשיר הקודם, שיר המוטו, יש "רבוא בחורים לצבא", אלא מאי? "בלי בר-גיאורא". אין הנהגה אשר תפעיל את פוטנציאל הגבורה המצוי בעם כדי לעמוד נגד אויבים ובוגדים.

במאורעות תרפ"ט אמנם גילו ישובים רבים עמידת גבורה וניצלו, וגם אם ניטשו, הרי לא היה בהם טבח כמו בחברון וצפת, כי אם התגוננות של גבורה. כך היה בירושלים וכך היה בחולדה. "כל בית: מקדש ומבצר ומזבח. מקדש – כי קדוש הוא מעשה הבניין פה (אורי צבי גרינברג מדבר על דור החלוצים כ"מקימי הדברים פה". זו העברת מונחי הקדושה למעשי חידוש ההתישבות בארץ וברוח תורתו של הרב קוק ז"ל, שכל מעשה בניין בארץ הוא בגדר קדושה דתית. ו"מבצר" – הרי גם בית המקדש היה

מבצר וקנאים נלחמו עליו בגבורה, ועל כן גם "מזבח", בגלל הקרבנות שהוקרבו על הגנת המקדש אז. וכל בית יהודי בארץ ישראל הנבנית הנגאלת וגואלת דינה כדין מזבח.

והטף מאחר בלילות ואינו
עולה על ערשו, כי יורים בלילות...

מן המזבח — האסוציאציה לילדים. יותר מכל מזדהה המשורר תמיד עם ילדים בעצם תומם, אין-אונותם, הם ודאי אינם אשמים. גם בתיאור הריגת אביו ב"רחובות הנהר", הטיעון החמוד ביותר והמזעזע שם המשורר בפי שמואלצ'ה הקטן: רצח ילד יהודי — זו החרדה בשיאה. ובכן גם בארץ: "יורים בלילות" אלא שבסיום זה טמונה גם התקווה. יורים — לא נאמר מי היורים. משמע, גם אנחנו יורים. לא עוד פוגרומים. על כן שם הספר "איזור מגן וגאום בן הדם".

בְּאֲזְנֵי יֶלֶד אִסְפֵּר

גִּלְד עֲבָרִי בְּבִיתִי בְּצִיּוֹן הַמְּשֻׁפֶּלֶת. עָרְבִי. הַדְּרוֹם. אֲנִי שָׁח — וְאַתָּה לְבָרְכֵי.
לְךָ, חֲבִיבִי, אִסְפֵּר אֶת סִפּוּר־הַמַּעֲשֶׂה בְּמִשִּׁיחַ הַטּוֹב שֶׁלֹּא בָּא.
לְגֵרִים פֶּת סָטָן לֹא אִסְפֵּר, חֲבִיבִי. לְגֵרִים אֵין עֵינַיִם בְּאֵלֶּה וְיִקַּר שְׂפָתַי אֲשֶׁר בְּעֵינַיִךְ.
גֵּרִים לֹא יִקְשִׁיבוּ כְּטוֹהֵי אֲטָסָם כָּאֵר הַגֵּרִל בְּצִיּוֹן, וְנִפְשָׁם מִשׁוֹלָה לְמִנְרַת בְּלִי־תָרִם בְּבִפְרֵי...
וַיִּנְגְּם לֹא יִנְרַח בְּשִׁמְיִי רְמֵעוֹת גְּפִלְאוֹת כְּאֲשֶׁר בְּעֵינַיִךְ;
וְלֹא אוֹכַל נֶשֶׁק בְּמַעֲרָם כְּאֲשֶׁר בְּמַעֲרָה בְּשֵׁת אִסְפֵּר אֶת סִפּוּר הָאִסּוֹן בְּמִשִּׁיחַ — — —

התאריך — אלול תר"ץ, משמע סוף קיץ 1930, למעלה משנה לאחר פרעות תרפ"ט. המקום: ירושלים — המושפלת. בהקשר לפרעות תרפ"ט יש משמעות מיוחדת לתואר "מושפלת", ההתפרצות באה לרגל סיכסוך הכותל; ועדה מלכותית בריטית אף קבעה שעל פי החוק אכן הכותל הוא בבעלות ה"וואקף", הוא ה"הקדש" המוסלמי. והנה שם נגזרו גזירות חדשות, הגבלות חדשות לגבי זכות התפילה ליד הכותל המערבי, וכל זה בימי הקמת הבית הלאומי. מכאן תוספת זו, מקום כתיבת השיר: "ירושלים המושפלת". והמשורר גר בימים ההם עם הזוג ד"ר ייבין ושני ילדיהם בדירת מרתף בשני חדרים קטנים אפלים וטחובים, שמבעד לחלונם היו רואים רק עד קרסולי האנשים החולפים על פני הבית. ומכיוון שגם המשורר וגם משפחת הסופר ייבין ידועים היו כשייכים ופעילים במחנה הז'בוטינסקאי ואף באגף הקיצוני, המאכסימליסטי שלו, גם הפרנסה אינה רווחת והחיים בדחוקות. אך המועקה בבית היא בשל השפלתה של ירושלים כאות להשפלתה של הציונות, של תקוות התחייה.

באוירה זו, במרתף ירושלמי זה, נכתב השיר, אולי גם למעשה כדברים באזני אחד הילדים. ופתיחתו כמו סיפורי עם של דראמטיות בתיאור הסיטואציה והשעה: ערב, דימדום, אני שח — ואתה לברכני מוחשי ביותר. ואחרי זה הדיבור הישיר לילה, לפני עצם הסיפור בשיר שלא בא, ליתר דיוק: "סיפור" המעשה במשיח הטוב שלא בא". נוסח עממי רווח באידיש "סיפור-המעשה". התואר "הטוב" לגבי המשיח,

כמו שמספרים לילדים האוהבים את המתח הזה בין הטוב והרע, מתח שיש בו גם יסוד האהבה גם יסוד התקווה —
 הסיפור הוא לילד דווקא, מכיוון שלילד יש עיניים יקרות, של תום ושל אמונה, אך גם של צער, והן מסוגלות לדמוע לשמע הסיפור העצוב; גדולים אינם מסוגלים להתרכז סביב לסיפור ספק אמת, ספק אגדה. המשורר הוא תמיד בבחינת ילד מצד תחושת המישרין שלו, בינה עליונה שאינה באה על חשבון התום, הטוהר, יכולת הבכי הפשוט מן הלב, יכולת שגדולים בדרך כלל מאבדים אותה, אם אין הדבר נוגע לאסון אישי. לבכות על משיח שלא בא? לבכות על אגדה עצובה? רק ילדים או משוררי-אמת מסוגלים לכך. ועל כן בוחר המשורר לספר את סיפור המעשה במשיח הטוב שלא בא — לילד.

הוא לא בא, המשיח... פנֵּשֶׁר הוא עָף מַעַל לְתֵּהוּמוֹת־הַדָּמִים.
 אָנִי שְׁמַעְתִּי בַיּוֹם וּבַלַּיְלָה אֶת מִשְׁק־כְּנָפָיו.

וְעַד לְחוֹף־יָפוֹ הִגִּיעַ בְּצוֹרֵת־אָדָם עִם יִלְקוּט עָלֵי שְׂכָם: עָנִי וְאֶבְיוֹן בְּרִ חוֹן וּבִר חָרֵב —
 וְאָנִי הִפְרַתִּיו אַחֲר־כֵּף בַּחוּרֵשׁ הַהוֹלֵךְ תַּחַת שֶׁמֶשׁ לֹהֶטֶת בְּנִיר
 וּבְחוֹצֵב הַמְּפָרֵךְ חֲלָמִישׁ יְרוּשָׁלַיִם.

הוא הָיָה כֹּה קְרוֹב... הָיָה פֶּה. כְּבַעֲבוּעַ הַיִּין מִכַּד אֱלִי כוֹס פֶּן שְׁמַעְתִּי לְבַעֲבוּעַ דָּמוֹ.
 אָנִי שְׁמַעְתִּיו מְדַלֵּג מִנֵּי הָר אֱלִי הָר, כְּצָבִי וּכְיַעֲל פְּסִיעוֹתָיו עַל פֶּל סֶלַע גְּבֹהָ:
 אֵךְ אֵל הָר הַר־הַבֵּית לֹא בָא: זֶה הָהָר הַיְחִיד שֶׁעָלִיו לֹא דָרַךְ בְּרַגְלָיו.
 הוא הִגִּיעַ רַק עַד הַמְּבֹא, רַק עַד סֵף־הַמְּלָכוֹת — וְשֵׁם הַרוֹכְלִים מְצֹאוֹהוּ: בַּהוֹר יְקוֹד כְּעֵשׂ
 וּבְרַעַמַת קַרְנִים בּוֹעֶרֶת סָבִיב הַגְּלָגֶלֶת,
 וּבְמַפְתַּח הָאֵשׁ בְּיָדוֹ לְשַׁעְרֵי הַמְּקַדֵּשׁ,
 כְּחֹק־הַמְּשִׁיחַ.

וַיִּקְבְּלוּ אֶת פָּנָיו שָׁם... בְּלַעַג וּבְכַחַשׁ שֶׁפִּתָּם הַעֲבָרִית — הַרוֹכְלִים!
 מַה הִגִּידוּ לוֹ אִזּוֹ? — אָנִי שְׁמַעְתִּי אִזּוֹ מַה הִגִּידוּ:

המשורר ראה בשיבת-ציון שבימינו תנועה משיחית. לא איזה עניין של "מקלט בטוח", "בית לאומי", כי אם ממש הגשמת חזון הדורות, שביטויו המוחשי בכל הדורות היה המשיח.

דמות זאת, צורות שונות לה באגדות וצורות שונות בדימויי המשורר. את התחושה הראשונית שלו, שאכן המשיח קרב לבוא, ממחיש המשורר על ידי הנשר שחג מעל לתהומות הדמים, לפני שהגיע להר הבית. של מי הדמים — ברור. באגדות החורבן — על סמך חזונו של יחזקאל — מדובר הרבה על השכינה שעלתה מהמקדש הבוער. גם היונה מופיעה לפעמים כביטוי לשכינה. המשורר רואה נשר, שהרי המשורר רוצה בגאולה חזקה, מלכותית, ונשר הוא מלך. היונה, רכה, טובה, אך יפה כסמל אהבה, תום, אינטימיות, נפש היחיד, לא כסמל גאולת עם ישראל. לכך יפה הנשר. גם קול משק הכנפיים הגיע לאזניו. כה קרוב היה לחושיו וכה חזק. דימוי הנשר המושיע גם בשירת "האזינו" של משה: כנשר יעיר קנו.

אחר כך מתחלפת הדמות. לא עוד נשר, כי אם אדם עם ילקוט על שכם יורד
בנמל יפו. והרי זו דמותו של החלוץ: עני ואביון בר-חזון ובר-חרב — ("השיר
והסיף, לא זה בלא זה" — מציין המשורר באחד משיריו). ואולי משום כך נבחר דוד
להיות ראש בית המלכות שממנו יצא המשיח, שהיו בו שתי מידות אלו: משורר ולוחם.
עני ואביון — כחזוי בזכריה: עני רוכב על חמור, כשהמושג עני שם, כבהרבה מקומות
במקרא, זהה עם עניו. בין כה ובין כה, אנו חוזרים לאווירה הידועה לנו גם מהביוגרפיה
האישית של המשורר מצאצאי ר' מאיר'ל, שהעוני היה לו סימן היכר אידיאי ממש,
אך גם באווירה של העלייה החלוצית, שהעדר כל רכוש פרטי היה לדידה בגדר אידיאה.
מהעלייה השנייה הדומה לשלישית באופיה, נודעה דמותו האגדתית ממש של מיכאל
הלפרין, בן עשירים שבזבז רכוש אביו לחלוקת אדמות ומסירתן למתיישבים (נס ציונה),
זהו עצמו פועל נווד בארץ, אך גם חולם את חלום החרב. האם דמותו ריחפה לעיני
המשורר בכתבו מלים אלו?

גילגול שלישי: החורש, אחר-כך חוצב בהרי ירושלים. זהו זה מדמויות "גדוד
העבודה", שעקרוננו היה לא להיאחו במקום אחד כי אם לשרת את הבניין בכל אשר
יידרש, בכיבוש עבודה. החציבה בהרי ירושלים היה כיבוש עבודה מפרכת, אך עצם
התמונה: יהודי חוצב אבני ירושלים נתעלתה לסמל החידוש.

אלו הדמויות שהציתו את דמיון המשורר בימים בהם "נתבקש להיות משוררם
של הפרוליטרטים בישראל" ושר על "מלכי העמק", כי הרגיש בהם מהממשות המשיחית.
המשיח היה פה, במוחש. ירד מכנפי הנשר, מענני האגדות, והיה בשר ודם עברי פה,
על אדמת הארץ, כחוצב באבני ירושלים, כמשורר החוצב בסלעי הלשון, כמתואר
אצלו רבות.

ובדימוי נוסף לתחושה הממשית: הוא שמע את בעבוע דמו של המשיח —
שהרי הוא בשר ודם — כמי ששומע בעבוע היין הנמוג מן הכד אל הכוס. יין דווקא,
כמובן, ולא אומר המשורר בעבוע מים, אף כי לכאורה מצד הצליל של הבעבוע, אין
הבדל. לגבי משורר יש הבדל: ליין יש צליל מיוחד, בעבוע מיוחד, יין הוא מעיקר
ברכות הארץ, והוא יין קידוש ויין כוסות הפסח, והיין המשמח לבב אנוש וצבעו כצבע
הדם, שאת בעבועו בעורקי המשיח הוא שומע.

ועוד לחוש השמיעה: המשורר שומע את המשיח מדלג מהר אל הר. זו אסוציאציה
משיר השירים "קול דודי הנה זה בא, מדלג על ההרים, מקפץ על הגבעות". ועל פי
פירושי המדרש, שנעשו בתודעת העם, קובעים פשוט — ובבתי חסידים הרבו לשיר,
או "לאמר" שיר השירים — הדוד הוא המשיח.

אלה המראות ואלה הקולות שהמחישו למשורר את קירבת המשיח, הוא פה,
והמשורר לו לפה.
ואולם —

עד הר הבית בא ולא עלה בו, לא דרך בו ברגליו. עד המבוא, עד סף
המלכות.

במציאות התבטא הדבר בכך, שליהודים היתה אסורה הכניסה להר הבית, והלא
גם על הגישה לכותל והתפילה לידו נערך מאבק ודם נשפך, כשהגישה אליו דרך
שכונת המוגרבים המעופשת היתה.

מציאות זאת לא היתה רק עניין מדיני, גזירת הבריטים או עקשנות הערבים, כי אם לא במידה מועטה, גם עניין של חוסר עניין מצד ההנהגה הציונית: כל תשומת הלב היתה נתונה ל"בית הלאומי", לחידוש עבודת האדמה וליצירת צורת חיים חדשה. כל מה שקשור היה בדת ובאמונה, נדחה. זה לא שייך למעשה. זה גם לא מעשי, זו מיסטיקה דתית. ("האם נחדש עבודת קרבנות?" – ליגלגו). גם הסכסוך על הכותל לא הלהיב ביותר. האם כדאי כל הרעש בגלל אבני זכרון ולוא גם קדושות? זה עניין לדור חולף –

על כן משתנה דמות המשיח: למרגלות הר הבית, במבוא, הוא נצב ב"הוד, יקוד כעש וברעמת קרנים בוערת סביב הגולגולת", בידיו המפתח לשערי המקדש, משמע – הכל מוכן למעשה הגאולה: השתלטות על ירושלים ועל הר הבית וקביעת גאולת ישראל כעובדה קיימת. יש בדמות זאת גם סימנים בשר ודמייים אישיים מסויימים, אך עיקרה היא כהמחשת שעת הכושר ההיסטורית.

ובכן, מי מעכב? שמענו בשיר-המוטו: השטן-הגורל, המטלטלנו משיגי הנצרות לשיגי האיסלם. עתה גם בתמיכת המחנה הסוציאליסטי דווקא, שזקוק היה לכסף מקאפיטליסטים יהודים, כדי לקיים ולהקים קיבוצים. זה נרמז גם בשורה "בלי מקדש – אלהים וכו'", רמז לאינטרנאציונל: "לא אֵל, לא מלך, לא גיבור". עגל פז דרוש – רצידיב לעגל הזהב, ולא בר-גיאורא (פלאביוס ויוחנן בן זכאי – ברקע). בימי העלייה השנייה הוקם ארגון מחתרתי בשם "בר-גיאורא" – אח"כ, "השומר", שסיסמתו היתה "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום". אך ימים רומאנטיים ראשונים אלה של העלייה השנייה והשלישית עברו. גם "גדוד העבודה" ע"ש טרומפלדור עבר מן העולם. עכשיו זקוקה הציונות רק לדממה וזהב ודממה; דממה ביחס לשלטון הבריטי, זהב ל"מפעל ובניין". על כן טוב כי השלטון הבריטי בארץ, הוא יגן עלינו, בחסותו אפשר להמשיך בשקט בהגשמה איבולוציונית. על כן מה איכפת שהערבי בהר הבית? זה לא שייך ל"מפעל ובניין". ולא רק הר הבית, כל איזורי ההר בידי ערב, ואנחנו בעמק (רק בעקבות מאורעות תרצ"ו, החלו לחשוב על כיבוש ההר להתישבות), עד אז תשומת הלב היתה בעיקר לעמקים ולשפלת החוף, דבר המתנגם בנו אף היום, הר שומרון והר חברון ריקים מיהודים.

זה נאום הרוכלים. והם רוכלים, כי מכרו ומוכרים את חזון הגאולה בקמעונות. תמורת שלום עם הערבים, תמורת שמץ של רמז להשלמה מצידם מוכנים היו לוותר על נוסחת "מדינה יהודית בארץ ישראל", לשמע לעגם, התעוות המשיח – מעיד המשורר – כמי שנחתך בסכין והוא מוסיף: "גם אני התעויתי, כמי שנחתך בסכין", רמז נוסף לכך שהמשורר מזהה לרגעים את עצמו כמבשר הגאולה, כנושא המפתח לשערי ירושלים, כמי שגולגלתו יוקדת וההתעוותות בגלל הלעג. זו הלעגנות היהודית המפורסמת. שום גוי לא המציא לעג כזה על יהודים, כפי שהמציאו הם עצמם, מתוך שנאה עצמית, או כמעשה התגוננות מתחכמת. לפסיכולוגים פתרונות. אך כאן המשורר חותך בבשר עצמו. ודאי ששוטרים בריטיים שומרים על הסדר והמון ערבי שליט בהר הבית ואף בסימטת הכותל, בכל המבואות, אך לא על אלה הכעס של המשיח שהגיע עד הלום, כי אם על הרוכלים – משלנו שמצאוהו שם, הם משמיעים באזניו נאום רוכלים: שגית ההלך.

שְׁנֵי הַהֲלָקָה. בְּכָל דּוֹר גַּשׁ כְּנֵה הַשְׁזֵנָה, הַחֲזוֹה חֲזוֹן-שְׁנוֹא: מַלְכוּת-יְרוּשָׁלַיִם... הֲ-הָ.
 וּבְכָל דּוֹר הִנְנוּ כִּף עֹזְקִים עַל הַסֵּף לְלַמֵּד בִּינָה לַחֲזוֹיִם הַשְׁזֵנִים:
 יְרוּשָׁלַיִם צְרִיכָה דוֹר עֲשִׂירִי, שֶׁקְּסִיבִין וְיִתְקַלְיוּ, לְבָנוֹת קֵה קָתִים וְלִסְחָרִי, לְאָלֵל וְלִשְׁתוֹת.
 בְּלִי סִקְרָת-שְׁאֵלֵהִים עַל הַהָר וּבְלִי כֵס לְמַלְגְּנֵי דוֹד וּבְלִי שְׁלִטֵי-גְבוּרִים
 יְרוּשָׁלַיִם צְרִיכָה עֲגֵל-פֶּה וְלֹא דְמוּת בְּרִי-גִיּוֹרָא: עֲנִי וְאֶבְיוֹן בְּרִי חֲזוֹן וְכִר חֲרָב...
 יְרוּשָׁלַיִם צְרִיכָה דְקִטָּה וְזָהָב וְדְקִטָּה...
 וְלֹא רַע כִּי הַשְּׁלֵט הַקְּרִיטִי בְחֻמַּת הָעִיר;
 וְלֹא רַע כִּי עָרֵב בְּקִרְוֹם הָרַ וְאֶנְחֵנוּ בְּעִסְק — —
 — בְּנֵטִי הַהֲלָקָה ?

וַיְהִי כִּי סִימּוֹ דְבָרִים וְצִחְקוֹ אָז: הֲ-הָ, הַתְּעוֹת הַמְּשִׁיחַ: כְּמִי שֶׁנֶּחְתַּף בְּסִכִּין.
 גַּם אֲנִי הַתְּעוֹתִי, כְּמִי שֶׁנֶּחְתַּף בְּסִכִּין.
 אֲלוֹ קָמוּ עָלָיו בְּסִכִּין וְתִקְעוּ בּוֹ בַלֵּב — וְזָנַק עִם סִכִּין בְּלִבּוֹ מֵעַל לְגוֹפֵיהֶם.
 אֲךָ נִשְׁן בְּלַעַג דְּקִרְוֵהוּ — נִצְחוּהוּ אֲזִי,
 הַרְוֹכֵי לִים.

וְאֲנִי שְׁמַעְתִּיו שׂוֹאֵל בְּדַם-פֶּה: וְאֵיִם הַדּוֹרוֹת שֶׁחֲכֵנוּ לְבוֹאֵי,
 שֶׁקָּרְאוּנִי מִרוֹמָא, מִשְׁעַר-הַקֶּשֶׁת-שֶׁל-טִיטוֹס. אֵל סֵף הַמַּלְכוּת ?
 וְאֲנִי שְׁמַעְתִּיו גּוֹמֵר: אֵין אִתִּי הַדּוֹרוֹת... אֲבוֹי לִי, אֲבוֹי.
 וְאֲבוֹי לָךְ, אֲרָצִי, בְּשָׁנֵי עֶבְרֵי הַיַּרְדֵּן!

"הלך" ביטוי לגלגני לנע ונד, בן-בלי-בית. בכל דור היו משיחים, משיחי שקר, כולם נתבדו. לציונות אין עסק ברומנטיקה, בהזיות, אף לא ב"מלכות ירושלים". זו מיסטיקה, אולי אפילו פאשיזם, בלשון הפובליציסטיקה. ודאי ריאקציה. נהיה "פראקטיים", ירושלים לא זקוקה למשיח, היא צריכה דור עשיר, הרבה כסף. הימים היו לאחר סערה סביב הקמת "הסוכנות היהודית המורחבת" מיסודו של וייצמן. רכישת פלוטוקראטיה יהודית מארה"ב תמורת הנמכת התביעות המדיניות. ושותפות זו זכתה בתמיכת המחנה הסוציאליסטי דווקא, שזקוק היה לכסף מקאפיטאליסטים יהודיים, כדי לקיים ולהקים קיבוצים.

בלעג דקרו את המשיח. הציור על דקירת המשיח גם הוא נבואי אצל זכריה, נביא "העני רוכב על חמור" גם: "הביטו בו אל אשר דקרו". (הרקע ההיסטורי של פסוק זה סתום). בלעג — ניצחו את המשיח (הרצל, אגב, מדבר ביומניו על המל-עייגים היהודים כמסוכנים, אך הוא מרחם עליהם).
 "ואני שמעתיו" ושוב: "ואני שמעתיו". כשם ששמע את משק הכנפיים על הגשר, כך הוא שומע את דבר המשיח בכאב אכזבתו. הוא שומע אותו שואל בדם-פה, דם הנדקר בלעג הרוכלים: ומה על הדורות שהתפללו לבואו ומסיים ב"אבוי לי, ואבוי לארצי, בשני עברי הירדן".

והוא עוזב, המשיח. אלא שאין המשורר יודע לאן. מלים אלו נראות כתשובה לשאלת הילד שלא פורשה, אך טבעי שהילד ודאי בליבו שואל: לאן הלך? שהרי הילד כמשורר רוצה לשוב אליו (ושמא גם לצאת לחפשו ולהשיבו). וכשם שהמשורר דימה את המשיח בבואו בדמויות שונות, כן שונים הם דימויי המשיח שהלך. שוב אפשרויות שונות:

אולי הוא התן המילל בלילות. משיח כתן מיילל בכנען. וכאן הכינוי "כנען", שוב אין זו אלא ארץ כנען. או שמא עלה למצדה. ההר עצמו הוא עירום וצרוב-שמש. שם הוא יושב וחובבים לוקקים דמו השותת. ציור מבעית. (גם המשיח המדרשי היושב בשערי טיטוס שותת דם מפצעיו). רוחות מים-המלח נושפים בפצעיו הפתוחים, והמלח אוכל בהם. ואין ספק שאותה שעה שוב מזהה עצמו המשורר עם המשיח המעונה. וכך הוא מרגיש את האכזבה: זבובים — אולי טרדנים פוליטיים ספרותיים — לוקקים את פצעיו, אולי שיריו, וגם מלח חודר לתוכם ("פי — פצע פתוח" בשירו "עם אלי הנפח").

וישט המשיח ויט את דרכו — ואף אן לא יודע אני, לא יודע אני, המספר.
אולי הוא התן המילל פה בכרמי כנען...
ואולי הלך לו לבדידות בבווד-מפל-מבצרי-העולם:
למבצר-מצדה... ושם הוא יושב בלי כסות.
השרב בו דולק והגוף כה סטיף... הוא יושב.
וכנסת-זבובים לוקקים בשותת... הוא יושב.
והליל מצוה לרוחות ערבה להעלות ממי ים-המלח המת ולנשף בנחיריהן
עלי פצעיו של האיש המוזר, היושב — —

אולי לא... אולי בי הוא נכנס: הוא יושב בצלעות ולוהט וזועם ונוהם כדבוק הארי.
ואני לא מגיד לאחר מחבואו בצלעות.
ואני מאכילהו בשר מן הים ומשקהו דם טוב מני יין.
ואני מנגן לו בעמק מאד עלי צ'לו:
קינות וסליחות ותפלות מאבות-אבותי.
ובצאת לבנה כפני הנבואה בין זיתים, אני מנגן לו בעמק מאד על עגב;
יפה היא, יפה ירושלים שלך, הנצחית,
בהור לבנה כבלילות טקכות בית-דור.
ורוחות-ישראל עטופי-טליתות ובגנה טפחיר בראשם
אני רואה כחכים לקצפה — —
עדי סממרת סמרת דק-דק בשוקי ועומקים לחיי וצדעי אז ותם בעינינו...
והוא בצלעות מת-ים — —

אולי לא... אולי הוא היה זה, אשר על בְּדָמוֹת נֶשֶׁר מִנְחַל־קֶדְרוֹן
 וְעָף, עַג עֵגוֹל עַל פְּנֵי הַר הַבַּיִת וַיִּבֶן.
 אֲנִי רָאִיתִי אוֹתוֹ עַג עֵגוֹל וְשָׁמַעְתִּי בְּכִי. עוֹף בּוֹכָה... וְאֶמְרָמִי אָזִי: עוֹף בּוֹכָה, הֲאִין זֹאת
 אֶחְרִית־הַתּוֹחֶלֶת, עֵגוֹל־הַפְּרִידָה: הַסִּיּוֹם?
 מְשִׁיחֵי־יִשְׂרָאֵל בְּדָמוֹת עוֹף מִהַר הַבַּיִת וְנִפְרְדָּת...
 וְהַנֶּשֶׁר סִיִּים עֵגוֹלוֹ וַיֵּעַף אֶל הַיָּם.
 עָף בְּלִי מִשְׁקִי־כַנְפָיִם וַיְהִי כֹה אָפֵל.
 אולי לְעִיר־טִיטוֹס, לְקֶשֶׁת־הַשַּׁעַר שָׁם שָׁב:
 שׁוֹב גּוֹף, לֹא־נִרְאָה, בְּכַבְּלָיו לְאֶלְפִים שָׁנָה וּבְרֵאשׁוֹ לְעַמְקוֹ: לְתוֹךְ בְּאֵר־הַדְּמִים הַעֲבָרִית,
 כַּחֲקֵי־הַמְּשִׁיחַ — —
 שׁוֹב לְאֶלְפִים שָׁנָה... מִי יוֹדֵעַ אִם לֹא.

ומהזדהות עם דמות מחוצה לו, מעבר לזיהוי ממשי: אולי הוא נכנס בי.
 הכאב שהמשורר חש, כאב האכזבה עד יאוש, מורגש בכניסת המשיח הכואב והמגורש
 לצלעותיו. ציור מוחשי בשר־ודמי, כדרכו, ולא יאמר לבי, רוחי, נפשי, כי אם "לצלעותי";
 והמשורר מאכילהו "בשר מן החי", משמע, חייו של המשורר נאכלים על ידי משיחיות
 מאוכזבת ומיואשת זו. בשרו — המשורר הוא, אגב, רזה־בשר מאוד — מאכל לו,
 דמו — מרווה צמאוננו. יתר־על־כן: כדי לנחמו הוא מנגן לו עלי צ'לו (אולי המשך
 צלילי לצלעות, ואולי בגלל הקול הלירי העמוק של כלי זה), ומה הוא מנגן? קינות
 וסליחות ותפילות אבות־אבותיו, כי הרי על גלי תפילות אלו נישאה בכל הדורות
 האמונה המשיחית, וזהו, איפוא, משקהו.

בלילה ירושלמי, בין זיתים, כשהלבנה יוצאת — כפני הנבואה, וזו נבואת תוגה
 ולירית ובודדת בלילה ירושלמי שכזה, ולא נבואה לאור יום שואג כשמש ("כמו לפני
 יציאת חמה" בשיר "התנצלות"). בלילה כזה המשורר מנגן לו למשיח, מנגן לעצמו,
 מנגן לכל הדורות שציפו למשיח וכה הוכאבו בשעה זו, שהיה על הסף וגורש, מנגן
 לו שיר נבואה על יופייה של ירושלים ועל יופיים של דורות מצפים "נוגה מפחיד
 בראשם". ניגוד חריף בין שם העצם ובין תוארו: נוגה — והוא מפחיד, בניגוד המציאות
 היהודית. אך שיר הנחמה אינו מועיל. אין המשורר יכול להסיח דעתו לשכך כאבו של
 המשיח, כי אינו מצליח להסיח דעתו שלו עצמו, לשכך כאב עצמו "והוא בצלעות
 מתיפח".

והדימוי האחרון — חוזר אל הראשון, נסגר המעגל. פותח בכך, שהמשיח בדמות
 נשר עף מעל לאוקיינוס הדמים היהודים שבכל הדורות ומסיים בכך: עוד עיגול אחד
 מעל להר־הבית עג הנשר ובוכה. חפיפה מלאה בין בכיו של המשורר ובכיו של
 הנשר. עתה הוא רואה עוף מוזר חג מעל הר הבית, עוף בוכה. כמו נפש יוצאת מגוף
 ונעשית עוף באמונת גלגול, כמו פרח נשמתה של הציונות מגופה והיא בוכה מעל
 להר הבית, מעל לירושלים ופונה מערבה, הפעם בלי משק כנפיים, כמו הסתלקות רוח
 הקודש, בדממה מחרידה.

לאן ? חזרה לשער טיטוס סמל החורבן ? לשבת שם שוב אלפיים שנה והראש נתון בבאר הדמים היהודית ? גם זה חוק המשיח, עינוי זה, כשם ש"חוק המשיח" כינה המשורר את הופעתו: בר־חזון ובר־חרב.

אם הבאתי שיר זה מתוך "ספר הקטרוג והאמונה" במלואו, יש לכך תחילה גם סיבה אישית: זה השיר אשר הביאני בתרצ"א לשירתו של אורי צבי בכלל ואל דרמי המדינית הלוחמת בפרט. ואני אז סטודנט בוינה ושם היינו קוראים בחוברות "מאזנים" – עטיפה צהובה – שהיו מגיעות מארץ ישראל. והנה באחת החוברות זה השיר. והוא זעזעני. ולמרבית הפליאה: לא ליאוש כלל. למרות סיומו הכמו־מיאש, כי אם לדירבון: נגד ציונות הרוכלים. שהרי "אחרי היאוש אין יאוש עוד" כדבר המשורר. "גם סיבה אישית" אמרתי. משמע לא היא בלבד. שהרי אם שיר קטרוג זה הביא אותי והביא, כפי ששמעתי עדויות רבות (בין היתר, גם מפי מנחם בגין), רבים אחרים לדרך הציונות הלוחמת והמאמינה, מקיטרוג לאמונה, ואז אנו מתי־מעט ואין כלי כמדינה, ואין כוח כצה"ל, ובארץ בסיס דל – כמאתיים אלף יהודים סך הכל, על אתח כמה וכמה שדברי קטרוג ואזהרה ו"יאוש" שכאלה, יש בהם להפיח ביטחון ואמונה היום, לאחר אימת היאוש שב"שואה" מזה וכשירושלים השלמה והר הבית בכלל זה בידינו ממש, ורק המודעות חסרה והרצון והכיסופים כמו גערמו עליהם שכבות שומן ותלי כסף וזהב וכזבי שלום עם ערב.

לאן הלך המשיח ? הוא לא אבד, מעצם טבעו וטבענו היהודי (ולמה לא העברי ? הרי בעבריות בית ראשון נולד) אין הוא יכול ליאבד. והוא גם חי בשירתו הנבואית של אורי צבי גרינברג. למעמקיה יש להוליך את הנוער, גם משם ידלה את האמונה, וכמו אז, כמו לפני יובל שנים: אלי מעש.